

преобладающее большинство научных организаций Тавриды), оно было вынуждено вступить в ТНА летом 1917 г. и проводить значительную часть своей научно-исследовательской работы в области крымоведения под эгидой этой организации. Отчёты о проведённой работе и достигнутых результатах оформлялись в виде докладов, которые озвучивались на общих собраниях Комитета. Кроме того, ТНА приняла непосредственное участие в работе по спасению Музея ККГК в Ялте.

Ссылки

1. Непомнящий А.А. Музейное дело в Крыму и его старатели (XIX – начало XX века): библиографическое исследование / А.А. Непомнящий ; Таврический нац. ун-т им. В.И. Вернадского. – Симферополь, 2000. – С. 239-249.
2. Отчёт о деятельности Таврической научной ассоциации (Комитета объединённых научных учреждений и обществ Таврич. губ.) за 1917–1918 гг.: год I. – Симферополь, 1919. – 26 с.
3. Государственный архив в Автономной республике Крым, ф. 661, оп. 1, д. 19, л. 3-6.
4. Там же, ф. 552, оп. 1, д. 2370, л. 6.
5. Там же, ф. Р-3415, оп. 1, д. 3, л. 8-9.
6. Там же, ф. 673, оп. 1, д. 2, л. 4-6.
7. Там же, ф. 62, оп. 3, д. 317, л. 3-3 об.
8. Там же, ф. 62, оп. 3, д. 317, л. 7-7 об.
9. Там же, ф. 62, оп. 3, д. 317, л. 9.
10. Там же, ф. 522, оп. 1, д. 2363, л. 220.
11. Съезд научной ассоциации // Таврический голос. – 1920. – 17 (30) окт.

Аулін Б.С. До питання про охорону історико-культурної спадщини: Ялтинське відділення Кримсько-Кавказького гірського клубу та Таврійська наукова асоціація (1917-1920)

У роботі простежується характер взаємодії Ялтинського відділення Кримсько-Кавказького гірського клубу та Таврійської наукової асоціації в період революції та громадянської війни в Криму. У статті висвітлюється специфіка наукових досліджень Відділення, що проводилися під егідою Асоціації. Крім того, у дослідженні приводиться інформація про внесок Асоціації у вирішення проблеми Музею Клубу в зазначений період.

Ключові слова: Таврійська наукова асоціація, Ялтинське відділення Кримсько-Кавказького гірського клубу, Крим, громадянська війна, краєзнавство, історія науки.

Aulin B.S. On the issue of historical-cultural heritage protection: Yalta branch of Crimean-Caucasian mountaineering club and Taurida scientific association (1917-1920)

The paper traces the character of the interaction between the Yalta branch of Crimean-Caucasian mountaineering club and Taurida Scientific association during the Revolution and Civil War in the Crimea. The article highlights the specifics of Branch scientific research, held under the auspices of the Association. In addition, the study provides an information on the contribution of the Association in resolving the problem of the Club's Museum in the period.

Key words: Taurida Scientific Association, Yalta branch of the Crimean-Caucasian mountaineering club, Crimea, Civil War, local history, history of science.

01.04.2011 р.

УДК 281.9+323.35:351.853 (477.75)

В.В. Каліновський

З ДОСВІДУ ВИВЧЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ПАМ'ЯТОК ХРИСТИЯНСЬКОЇ СТАРОВИНИ В УКРАЇНІ: АРХІЄПИСКОП ГУРІЙ (КАРПОВ)

На основі невідомих матеріалів з архівів України та Росії репрезентується внесок православного духовенства Криму у справу збереження і популяризації пам'яток церковної історії. Висвітлена участь у цьому процесі архієпископа Таврійського Гурія (Карпова). Окремо розглянута участь ченців монастиря Св. Володимира в археологічних розкопках Херсонесу. Вказане значення часопису «Таврические епархиальные ведомости» для вивчення історії культових споруд Кримського півострову.

Ключові слова: охорона пам'яток історії та культури, православне духовенство, архієпископ Гурій (Карпов), Таврійська єпархія.

Питання збереження пам'яток християнської культури та взаємодії Церкви з вченими знову стають актуальними в сучасних умовах. У зв'язку з цим важливим є звернення до дорадянського досвіду участі духовенства у пам'ятокхоронній роботі, в популяризації та збереженні старожитностей. У XIX – на початку XX ст. ступінь залучення служителів культури в процес охорони пам'яток в значній мірі залежав від особистої зацікавленості керівників єпархій. Особливо яскраво ця тенденція проявлялася в регіоні з багатою подіями історією та етнічним розмаїттям – у Криму.

Участь православного духовенства Криму у вивченні та охороні пам'яток – відносно нова в історіографії тема. За радянських часів унаслідок класового підходу об'єктивне висвітлення цього питання було неможливим. Першим у незалежній Україні дав комплексну оцінку діяльності духовних осіб у краєзнавчій роботі професор Таврійського національного університету А.А. Непомнящий [1]. Завдяки його студіям було повернуто в науковий обіг багато незаслужено забутих імен священників-кримознавців. Незважаючи на це, ще й досі з'являються окремі некомпетентні роботи, автори яких спираються на обмежене коло джерел, не маючи уявлення про доробок своїх колег [2].

Основним завданням даної роботи є висвітлення внеску православного духовенства Криму у справу охорони пам'яток під час керівництва Таврійською єпархією архієпископа Гурія. Цей період обраний нами, тому що ієрарх займав кафедру найдовший час – з 1867 по 1882 р. Базою дослідження стали документи з декількох архівів України та Росії, а також матеріали дорадянської єпархіяльної періодики.

Одним із видатних подвижників православ'я на Півдні України був архієпископ Таврійський Гурій (в миру – Григорій Платонович Карпов). Він народився 1814 р. у Саратові в родині священника. Здобувши освіту в місцевій духовній семінарії,

Гурій був призначений викладачем латини в саратовському духовному повітовому училищі. 1838 р. майбутній голова Таврійської єпархії приймає чернецтво і поступає до Санкт-Петербурзької духовної академії. Закінчивши цей навчальний заклад, Гурій був направлений до Пекінської духовної місії. Тут він проявив себе як чудовий проповідник, зокрема переклав Новий Завіт китайською мовою. 1865 р. владика повертається на батьківщину, а 1867 р. отримує призначення на Таврійську кафедру, якою керує до своєї смерті 1882 р. Саме за його ініціативою була відкрита семінарія, створено Олександрівське братство. 2008 р. архієпископ Гурій був зарахований до лику місцевошанованих святих [3].

Одним із напрямків діяльності Гурія в галузі охорони пам'яток було залучення до реставрації знаних фахівців, зокрема відомого художника та археолога Дмитра Михайловича Струкова. У Російському державному історичному архіві відкрито листування ієрарха з науковцем. В одному з листів владика Гурій дозволяв Д.М. Струкову виправити стародавній вівтар в Інкерманській кінові [4]. В іншому Таврійський преосвященний повідомляв про надсилання світлина бахчисарайського Успенського скиту, звертав увагу вченого на необхідність вивчення християнських старожитностей Криму та просив художника повідомити про це на найближчому Археологічному з'їзді: «Выслал фотографический вид бахчисарайского Успенского скита. Не совсем отчетлив. Лучшего не имеется. Нужны замечательные виды скита. Древностей и замечательных, и интересных, и красивых – непочатый уголок.

Жаль, что наши, т. е. крымские христианские древности остаются без внимания, тогда как еврейские и языческие разрабатываются местными специалистами и с большим успехом. Не можете ли Вы замолвить за нас словечко на Съезде?» [5].

Перебування Д.М. Струкова в Криму та ведення ним розкопок детально висвітлювалося на сторінках єпархіальної періодики [6].

Саме під час керівництва Таврійською єпархією преосвященного Гурія відбулися фундаментальні зміни у веденні археологічних розкопок у Херсонесі. Якщо наприкінці 60-х років XIX ст. роботи проводилися виключно ченцями місцевого монастиря Св. Володимира, то вже з середини 70-х рр. їх взяло під контроль Одеське товариство історії та старожитностей. Дослідження античного городища набули систематичного характеру.

Херсонеський монастир був створений 1851 р. з ініціативи архієпископа Інокентія (Борисова) на місці хрещення Святого Рівноапостольного князя Володимира. 1861 р. обитель Св. Володимира була зведена у першокласну. З цього часу її настоятель архимандрит Євген санкціонував проведення

розкопок. Зі знахідок було створено щось на кшталт музею [7]. За словами міністра народної освіти І.Д. Делянова, частину знайдених Євгеном речей було відправлено 1867 р. на Політехнічну виставку до Москви. Звідти старожитності не повернулися. Також міністр припускав, посилаючись на народну поголоску, що частину знахідок архимандрит привласнював собі та продавав. Більш категорично про діяльність настоятеля обители відгукувалася голова Московського археологічного товариства графиня Параскева Сергіївна Уварова: «Всем известно, как архимандрит местного монастыря Евгений расхищал Херсонес и, нагружая полные барки, сбывал свою добычу на фабрику шипучих вод в Севастополе» [8]. Незважаючи на несхвальні вигуків та припущення сучасників, збереглося звернення Євгена до Севастопольської міської поліції з приводу охорони стародавніх пам'яток, в якому священнослужитель висловлював стурбованість розкраданням, що не припинялося, з території городища старожитностей і просив міську владу «довести до загального відома про заборону подібних витівок неблагомислячих людей і про те, що кожен вчинок такого роду буде підводитися під статтю церковного грабіжництва» [9].

Починаючи з 70-х років XIX ст., з монастирем співпрацює Одеське товариство історії та старожитностей (далі – ОТІС). Новий ігумен обители Анфім 10 грудня 1875 р. писав віце-президентові цієї установи Миколі Ничипоровичу Мурзакевичу про проектування крупного музею на землях монастиря: «При посещении Херсонеса, в нынешнюю осень, сперва министр граф Толстой, а затем 1-го ноября его высочество великий князь Николай Николаевич-старший, между прочим, провели богатую мысль, и, как говорят, давным-давно выраженную государем императором Александром Николаевичем – устроить между новым храмом Святого Владимира и домом настоятельским, обширный, в виде галереи, музей, на каменных арках, <...>, наименовав таковой «Центральный музей Южной России», куда со всех сторон сведется и сложится воедино все когда-либо найденное и налицо состоящее в районе этого края. Идея, сама по себе, грандиозная, величественная и по всему подходящая к обстоятельствам места и времени» [10].

Вищевказаний проект з невідомих причин так і не був реалізований і, судячи з відсутності інших згадок про нього, так і не вийшов за рамки усних припущень.

М.Н. Мурзакевич, відвідавши Херсонес, писав в ОТІС 20 липня 1875 р.: «Крайне бедное количество худо сохранившихся древних (преимущественно византийских) монет (эпоха с 867-го по 1055 год) оставил в монастыре бывший его настоятель архимандрит Евгений. Он же, передав несколько мраморных барельефов и христианских надписей в Московский музей, лишил классическую местность

своей документальной истории» [11]. Об'єднання зусиль по вивченню історичної минувшини городища стало питанням часу.

1876 р. обер-прокурор Синоду Дмитро Андрійович Толстой запросив ОТІС до проведення археологічних розкопок у Херсонському монастирі, а потім виклопотав на ці потреби в Синоду по тисячі карбованців щорічно. Гроші, які відпускалися на розкопки, передавалися або настоятелю монастиря, або його управителю [12]. У засіданні ОТІС 19 березня 1876 р. було вирішено всі християнські знахідки зберігати в особливому місці в монастирі, а язичницькі, як такі, що не належать Херсону візантійському, відправляти до Одеського музею. Також був створений спеціальний комітет, що завідував розкопками і реставрацією візантійських пам'яток. До нього увійшли віцепрезидент Товариства М.Н. Мурзакевич, настоятель Херсонського монастиря архімандрит Анфім, дійсний член ОТІС Платон Йосипович Бурачков та інженер-полковник Карл Єгорович Геммельман. Передбачалося щорічно повідомляти Св. Синоду про хід робіт та наукових досліджень [13].

Розкопки ОТІС у Херсонесі почалися з жовтня 1876 р. Тоді ж було складене «Запрошення жителям Севастополя» [14]. У ньому повідомлялося, що Одеське товариство історії та старожитностей приступило до розкопок і пропонує місцевим жителям доставляти мармур і монети до монастиря. У запрошенні також вказувалося, що з дозволу Синоду і при його грошовій підтримці припускається на руїнах міста з його залишків створити Музей. Матеріалами Християнського музею повинні були служити речі, що знаходяться в місцевості Херсонеса: капітелі, колони, написи і інші архітектурні споруди, які передбачалося вставляти в стіни майбутньої будівлі.

23 липня 1877 р. К.Є. Геммельман повідомляв М.Н. Мурзакевичу, що знайдені речі і предмети передавалися до скарбника монастиря отця Андрія. Всі вони дбайливо зберігалися, але не записувалися через труднощі у визначенні правильного найменування речей і монет. Пропонувалося запросити для сортування осіб, більш досвідчених в археології і нумізматиці, після чого записати цікаві для зберігання артефакти до особливої книги. Також К.Є. Геммельман писав, що в Херсонському монастирі завжди є вільні кімнати, і якщо вони знадобляться для проведення нарад або для зберігання речей, то це неважко буде влаштувати [15].

1 травня 1878 р. М.Н. Мурзакевич в Херсонському монастирі знову висловив ідею з усього зібраного в колишніх будинках мармуру створити місцевий Християнський музей, який буде включати в себе все те, що залишилося християнського, починаючи з VII століття, якщо не далі. В стіни музею планувалося вставляти знайдені кам'яні карнизи, капітелі,

колони, п'єдестали, орнаменти; усередині ж музею зберігати знайдені монети, судини, речі, хрести, мозаїку та інші домашні приналежності, яких, як вважалося, було зібрано достатньо [16]. Також було вирішено влаштувати при обителі продаж книги Захара Андрійовича Аркаса «Описание Ираклийского полуострова и древностей его», примірники якої були передані автором на користь будівництва Християнського музею [17].

Після виїзду в 1878 р. ієромонаха Андрія розкопки в Херсонесі припинилися. Тоді М.Н. Мурзакевич звернувся до Д.А. Толстого: «Общество, не желая чтобы начатое полезное для отечественной археологии дело прекратилось, а также не желая, чтобы в надсмотрщике и расходнике иметь стороннее лицо, во избежание столкновения с порядком, учрежденным в монастыре, имеет честь обратиться к Вашему сиятельству с нижеследующей покорнейшей просьбой: через посредство местного епархиального начальника назначить в Херсонесский монастырь деятельное лицо, из монашествующих, которому мог бы быть вверен (в устранение расхищений открываемых предметов, которые бывали в значительных размерах) постоянный надзор, не касаясь однако делаемых инженером распоряжений. Затем: 1) вел бы «дневник» раскопок, 2) список открываемым находкам и 3) хранил бы все найденное в указанном месте» [18].

Внаслідок цього 8 червня 1879 р. ієромонах Маркіян був призначений здійснювати контроль над роботами та збереженням старожитностей [19]. Він не був особисто зацікавлений в цьому, тому досить швидко охорона пам'яток на античному городищі досягла вкрай низького рівня. В своєму листі до М.Н. Мурзакевича від 24 квітня 1879 р. дійсний член ОТІС та викладач Таврійської духовної семінарії Олександр Васильович Іванов відзначив критичний стан контролю над предметами старовини в Херсонесі [20]. О.В. Іванов відвідав оранжерею-музей та переглянув там шматки мармуру, не знайшовши нічого цікавого. Він відзначив, що камінь з написом, що зберігався в покоях настоятеля монастиря, зник.

1 вересня 1869 р. завдяки ініціативі преосвященного Гурія побачив світ перший номер «ТЕВ». У затвердженій Святішим Синодом програмі часопису в розділі «Епархиальная статистика, археология и история» одним із пунктів значився опис «древних соборов, монастырей, церквей и церковной утвари, особенно замечательных» [21]. Значна частина публікацій «ТЕВ» була присвячена історії окремих церков, інших культових споруд епархії. У нарисах наводилися дані про їхнє спорудження, архітектурні особливості, вміщувалися списки настоятелів парафій. Авторами таких публікацій, як правило, були самі священники цих-таки церков або ж прихожани, що цікавилися місцевою історією.

Так, Х. Каркінікола розмістив у журналі «Описание бахчисарайского Свято-Николаевского собора», присвятивши свою розвідку до 100-річчя цієї культової споруди; також з нагоди 100-річчя від часу освячення Ф. Синицын підготував матеріал про карасубазарський Свято-Миколаївський собор [22, 23]. Загалом, наукова цінність подібних розвідок неоднозначна: деякі з них представляють значний інтерес, оскільки містять унікальну інформацію про втрачені назавжди пам'ятники, інші ж, навпаки, написані досить поверхнево.

Таким чином, участь православного духовенства Криму в охороні пам'яток християнської історії півострова під час керівництва Таврійської єпархією архієпископа Гурия (Карпова) можна охарактеризувати як неоднозначну та половинчасту. Незважаючи на особисту зацікавленість преосвященного в дослідженні старожитностей, далеко не всі заходи можна визнати вдалими. Особливо це стосується археологічних розкопок у Херсонесі. Незважаючи на їхній перехід під контроль однієї з найбільш авторитетних наукових установ того часу – ОТИС, основний контроль за знахідками та ходом робіт покладался на ченців місцевого монастиря, які з різних причин не справлялися з цими обов'язками. Великою заслугою архієпископа Гурия є залучення до відновлення обителів фахівців, зокрема Д. М. Струкова. Також велике значення мав створений з ініціативи ієрарха журнал «ТЕВ», на сторінках якого публікувалися описи пам'яток та історичні нариси про них.

Посилання

1. Непомнящий А.А. Внесок служителів культу в розвиток історичного краєзнавства в Криму (друга половина XIX – початок XX ст.) / А.А. Непомнящий // Релігійна традиція в духовному відродженні України: Мат-ли Всеукр. наук. конф. / Полтавський пед. ін-т. – Полтава, 1992. – С. 116; Непомнящий А.А. Роль духовних осіб у розвитку історичного краєзнавства в Криму: Друга половина XIX – початок XX ст. / А.А. Непомнящий // Український історичний журнал. – Київ, 2003. – № 4. – С. 123-133.
2. Гриненко Л.О. Предтеча археологічного музею в Херсонесі: музей архимандрита Евгения / Л.О. Гриненко // Восток-Запад : міжконфесійний діалог: сб. научн. тр. / Нац. заповідн. «Херсонес Таврический». – Севастополь, 2003. – С. 97-101.
3. Святитель Гурий (Карпов), архиепископ Таврический: жизнеописание. Проповеди. Акафист / сост. протоиерей В. Марущак. – Симферополь: Н. Орианда, 2008. – С. 34.
4. Російській державний історичний архів (далі – РДІА), ф. 695, оп. 1, д. 122, 16.
5. Там само, арк. 8.
6. Клопович Н. О раскопках Д.М. Струкова в Партевите / Н. Клопович // Таврические епархиальные ведомости (далі – ТЕВ). – 1871. – № 23. – С. 723-728; Приезд Д.М. Струкова в Крым для разыскания христианских древностей: извещение // ТЕВ. – 1871. – № 21. – С. 663-664.
7. Евгений. Херсонес, возникающий из вековых развалин / Евгений // Современная летопись. – 1868. – № 8. – С. 4-5.
8. Інститут історії матеріальної культури Російської академії наук, науковий архів, рукописний відділ (далі – ІІ МК РАН НА

РВ), ф. 1, 1887 р., д. 22, арк. 23-23 зв.

9. Державний архів міста Севастополя (далі – ДАМС), ф. 19, оп. 1, д. 2, арк. 27.
10. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. 93, оп. 1, д. 83.
11. ДАОО, ф. 93, оп. 1, д. 84, арк. 76 зв.
12. РДІА, ф. 797, оп. 49, д. 88, арк. 1.
13. Державний архів в Автономній Республіці Крим (далі – ДААРК), ф. 118, оп. 1, д. 1445, арк. 11 зв.
14. ДАОО, ф. 93, оп. 1, д. 83, арк. 10.
15. Там само, арк. 37-38.
16. ДАМС, ф. 19, оп. 1, д. 10, арк. 88.
17. ДАОО, ф. 93, оп. 1, д. 92, арк. 19.
18. РДІА, ф. 797, оп. 49, д. 88, арк. 1 зв.
19. Там само, арк. 5
20. ДАОО, ф. 93, оп. 1, д. 91, арк. 101.
21. Програма издания «Таврических епархиальных ведомостей» в 1870 г. // ТЕВ. – 1869. – № 3. – С. 82-85.
22. Каркиникола Х. Описание Бахчисарайского Свято-Николаевского храма (Ввиду исполненного столетия его существования: 1800-1900) / Х. Каркиникола // ТЕВ. – 1900. – № 17. – С. 1218-1225.
23. Синицын Ф. Празднование столетнего юбилея Карасубазарского Св.-Николаевского собора / Ф. Синицын // ТЕВ. – 1894. – № 1. – С. 36-50.

Калиновский В.В. Из опыта изучения и популяризации памятников христианской древности в Украину: архиепископ Гурий (Карпов)

На основе неизвестных материалов из архивов Украины и России представляется вклад православного духовенства Крыма в дело сохранения и популяризации памятников церковной истории. Освещено участие в этом процессе архиепископа Таврического Гурия (Карпова). Отдельно рассмотрено участие монахов монастыря Св. Владимира в археологических раскопках Херсонеса. Указано значение журнала «Таврические епархиальные ведомости» для изучения истории культовых сооружений Крымского полуострова.

Ключевые слова: охрана памятников истории и культуры, православное духовенство, архиепископ Гурий (Карпов), Таврическая епархия.

Kalinovskiy V.V. From the experience of studying and popularization of ancient Christian monuments in Ukraine: Archbishop Hurii (Karpov)

On the basis of unknown material from the archives of Ukraine and Russia discovered the contribution of the Orthodox clergy in the Crimea to the protection and promotion of monuments of church history. Illuminated part in this process of Taurical Archbishop Hurii (Karpov). Separately considered the involvement of monks by the monastery of St. Volodymyr in archaeological excavations Khersonese. The importance of «Taurical diocesan statements» for studying the history of religious structures in the Crimean peninsula is pointed out.

Key words: protection of cultural heritage, the Orthodox clergy, the Archbishop Hurii (Karpov), Taurical diocese.

31.03.2011 р.